

Értelmezési keretek és történeti tények (tudományos dokumentáció)

A magyar (és az egyetemes) történelem egyik legsúlyosabb tragédiája a holokauszt, amelynek 80. évfordulójáról ez évben emlékezünk meg. Az embertelen pusztítások sajnálatos módon gyakorta jellemezték az emberiség történetét, a holokauszt ugyanakkor az egyik legfájdalmasabb ezek közül, hiszen faji alapon formált ellenségképet és azért tartotta elpusztítandónak a zsidóságot (a cigányságot stb.), aminek született. Az alábbiakban részben a megközelítés fontos szempontjait, a hangsúlyokat elemzem röviden, majd a konkrét eseményeket mutatom be a lehetőségek határáig.

Jelezni kell, hogy a forrásadottság maga is kérdéseket vet fel a holokauszt időszakát illetően is. Számos, a témára vonatkozó releváns dokumentumot éppen az elkövetők vagy szövetségeseik keletkeztették, míg a túlélők utólag emlékeztek vissza traumatikus megpróbáltatásaikra. A forráskritikát fokozott mértékben kell alkalmazni, mivel épp a források teszik hitelessé az egykor történeteket. Ha a holokauszt borzalmas voltát akarjuk érzékeltetni, kézenfekvő lenne, hogy fennmaradt fényképeket is használjunk, amennyiben vannak ilyenek. Azonban érdemes mérlegelni azt, hogy ezek – épp a holokauszt iszonytató mivoltából adódóan – hogyan hathatnak az emberi lélekre. Gyakorta olyan borzalmakat ábrázolnak, amelyek explicit megjelentetése komoly megrázkódtatást okozhat és az áldozatok emlékét meggyalázza. Érdemes megfelelő figyelmet fordítani Dupcsik Csaba intésére és javaslatára: „A képek esetében a legfontosabbnak annak megmutatását tekintettük, hogyan viselkedtek az áldozatok, az elkövetők és a szemtanúk, illetve, hogy mi a jelentése annak, hogy egyáltalán készültek és fennmaradtak ilyen fényképek.” Az emlékmű megalkotásánál ezt a szempontot feltétlen figyelembe venném.

Fontos a személyesség kiemelt megjelenítése. Mindenki ismeri azt a jelenséget, amikor valaki rezzenéstelen arccal, anélkül, hogy látszólag megérintené a tragédia súlya, hallgatja a televízió előtt, hogy egy-egy természeti katasztrófának, merényletnek stb. hány halálos áldozata van. Majd ugyanaz az ember, akit nem rendít meg az előző hír, fél órával később egy brazil/mexikói stb. szappanopera egyik szereplőjét őszinte szívvel siratja keserves sorsa miatt. Miből táplálkozik ez a látszólag érthetetlen jelenség? Abból, hogy a fiktív figurának arca, hangja, személyisége van, érzései vannak, amikhez óhatatlanul kötődik a néző. A holokauszt borzalmának megértését tehát jobban segíti egy-egy konkrét személy sorsának feltárása, megjelenítése, akiről fényképek (nem a vészkorszakból!), iratok, dokumentumok állnak rendelkezésre, mert így számsorok helyett egyéneket lehet látni. Háttérbe szorulhat az általánosító, leegyszerűsítő

szóhasználat („a zsidók”), helyette egy-egy személy történetét, normális, hétköznapi életét (családját, lakóhelyét, munkáját stb.), és e normális élet tragikus törését lehet bemutatni e megközelítéssel. A személytelen történetek szereplői ilyenén módon visszakapják személyiségüket, az áldozatoknak „újra” nevük, arcuk, egyéni sorsuk lesz. Márpedig, ahogy fentebb is esett róla szó, egy-egy konkrét személlyel, akinek ismerjük külsejét, szokásait, könnyebb azonosulni, egyszerűbb megérteni az áldozatok kiszolgáltatottságát, sorsukat az egyéni fájdalom bemutatásán keresztül: „áldozatok százezreiről, millióiról írni ijesztően »könnyű«, miközben a gyilkosságokat néhány mondat absztrakcióvá, személytelen adattá változtatja. Meg kell értetni [...] hogy egyedi és megismételhetetlen életek találkoztak a holokauszt eseményei során, hogy hozzájuk és a környezetükben élőkhez hasonló emberek találták magukat egyszer csak abban a helyzetben, hogy meg akarták őket ölni”. Mindezt a művészet eszközeivel nagyon nehéz ábrázolni, de lehetőség szerint ezt is fontos szempontnak tartom.

Exhumálás a Liszt Ferenc téren 1946 márciusában (Forrás: Békés András (1927-2015), Magyar Nemzeti Múzeum - neg57013)

Segítheti a megértést – természetesen a tág keretek közé ágazottan – a lokális események bemutatása. A léptékváltás révén a helyi történések, lokális események felidézése meghatározó kohéziós erővel bírhat: a lakók által jól ismert tér, az ismerős környezet (házak, utcák, határ, tó, fák stb., adott esetben a Liszt Ferenc tér) szintén közelebb hozza az egykor történeteket, annak

valóságos voltát még inkább érzékelteti. Másképp hat az egykori események megidézése, ha nem általánosságban beszélünk róla, hanem megmutatjuk, hogy konkrétan ennek és ennek a háznak a lakóját hurcolták el, ezen az úton terelték őket ismeretlen sorsuk felé, ezen az állomáson szálltak fel a vonatra, itt vették el az életüket erőszakos és méltatlan módon. A lokálpatriotizmus és a helytörténet korszerű, nem idealizáló ismerete képes arra, hogy a történelmet más megvilágításba helyezze. Éppen ezért lehetőség szerint élni kell az ebben rejlő, jórészt talán még kiaknázatlan lehetőségekkel.

Sárga csillagot viselők a Ráday utcában 1945 januárjában, a felszabadulás napjaiban (Forrás: Fortepan/ Jevgenyij Haldej)

A szűkebb keresztmetszetű megközelítéstől a tágabb felé mozogva: szükséges rámutatni arra is, hogy a holokauszt nem egyenes és logikus következménye, természetes epizódja a zsidóság múltjának. Világossá kell tenni: a holokauszt rendkívüli törés volt minden érintett nemzet, csoport, kisebbség történetében, amikor az ellenük irányuló erőszak a puszta létükért sújtotta őket. Nem volt tárgyalás, nem volt ítélet, egész egyszerűen a puszta létük, milyenségük miatt ítélték őket elpusztítandónak. Ennek a nyers, zsigeri gyűlöletből fakadó erőszaknak nincsenek konkrét történelmi előzményei, nincsenek gyökerei, nincsen, nem is lehet magyarázata. Így, ebben a formában nem ráépült valamiféle történelmi előzményre, hanem teret adva a teljes kiszolgáltatottságra épülő parttalan erőszaknak, új, soha nem felejthető fejezetet nyitott.

Emellett, ha lehetőség van rá, a művészet eszközeivel – nem eltagadva vagy szépítve az együttélés nehézségeit, szomorú vagy éppen tragikus ellentéteit – rá lehet mutatni a békés egymás mellett élésre is. Ennek híján torz képet sugallunk a múltból, akaratlanul is azt érzékelhetik az emberek, hogy a kisebbségek, nemzetiségek, más nemzetek léte eleve generálja az ellentétet, amely hol bűvópatakként húzódik meg a mélyben, hol pedig elemi erővel tör a felszínre és válik pusztítóvá. Ám mindaz, ami negatívum, nem törvényszerű, nem eleve kódolt. Épp az együttélés folyamatát szakította meg soha nem tapasztalt tragikus módon a holokauszt.

Végül, de nem utolsósorban: nem lehet eléggé hangoztatni hogy ami a zsidósággal történt a vészkorszakban nem „csak” a kisebbségek tragédiája, hanem az egész magyar nemzeté. Láttatni kell, hogy ezt a törékeny egyensúlyt hogyan borította fel e tragikus eseménysor, amely éppúgy tragikusan pusztító volt a kisebbségekre nézve, mint ahogy gyógyíthatatlan sebet ejtett a magyar nemzet egészén is.

Az elméleti alapvetést követően a fennmaradt források és szakirodalom alapján a következőkben rögzíteném a Liszt Ferenc téren történeteket, amelyet a lehetőség szerint fenti szempontok figyelembevételével javasolnék megjeleníteni. Az események történeti háttére az, hogy 1944. október 15–16-án a Harmadik Birodalom céljait szem előtt tartva, német segédlettel a Nyilas-keresztes Párt, és Szálasi Ferenc kezébe került a hatalom Magyarországon. Ekkor csak Budapesten mintegy 200 000 zsidó élt, akik közül több százan a puccs utáni néhány napban áldozatul estek a nyilas terrornak. Ezt több tízezer ember deportálása követte, akiket Németországba, koncentrációs és munkatáborokba hurcoltak el. Szálasi eleinte igyekezett a hatalmát elismertetni és ez által legalizálni azt a nemzetközi politika színterén, ezért a semleges államok (a Vatikán, vagy Svédország és Svájc) követői erős nyomást gyakorolták rá. Ezért november végére leállították a deportálásokat, a zsidóságot pedig két gettóba tömörítették.

Az „diplomáciai védettséget” élvező emberek zömét az Újlipótváros ún. „nemzetközi gettóba” vitték. Sokan a semleges diplomácia testületek és a Vöröskereszt védett házaiban és kórházai-ban lettek időlegesen menedéket. Akinek nem volt ilyen védettsége, azokat a VII. kerületben a palánkkal övezett „nagy gettó”-ba zárták. Raktuk kívül több tízezer zsidó illegálisan bujkált Budapesten.

A nemzetközi (védett) gettó a Terézvárosban is a semleges követségek által védett házakat jelentette. Ezek övezetét a pesti Duna-parton, a Pozsonyi út, Szent István körút és Szent István park kijelölt házaiban szervezték meg, de a védettség a gyakorlatban (egy-két rendőrposzt) alig jelentett valódi oltalmat. A nyilaskeresztes fegyveresek is tisztában voltak ezzel. Számukra kiváló célpontot nyújtottak e házak lakói, különösen azért, mert az ezekben menedéket keresőket tehetősebbeknek vélték, ami magában hordozta a gátlástalan zsákmányszerzés lehetőségét. A nyilasok 1944 novemberének végétől megkezdték az e házakban élő zsidók kifosztását, illetve meggyilkolását. A Duna partján a megalázott embereket a vízbe lőtték, de számos más helyen is folytak gátlástalan vérengzések: pártházakban, utcákon, tereken, kórházakban, lakásokban.

Svájci oltalomlevélre váró emberek a Vadász utcában 1944 őszén (Forrás: Fortepan/Fortrpan)

A nyilasok 1944 novemberétől közreműködtek az ún. „csillagos házakban” lakó zsidók nyugatra hurcolásában is, majd ők ürítették ki 1944 decemberének elején a „csillagos házakat” és a „nemzetközi gettót” is, miközben folyamatos volt a fizikai erőszak és a gyilkosság, amelyeket sokszor bestiális módon követtek el, az áldozatokat meggyötörve haláluk előtt. A deportálások leállítása (november utolsó napjai) és a nyilas uralom vége (1945 januárja és február) között folyamatosan tombolt a nyilas terror. Mivel év végén a kormányzat elhagyta a ostromra váró

fővárost, ez fokozódott. A helyi nyilas vezetők ugyanis szabadon dönthettek bármiről és bárkiről, a közrend teljesen összeomlott, a káoszban a radikális nyilas csoportok még több tömegkivégzést hajtottak végre. E viszonyok között a védettség már lényegében semmit sem ért.

Hogy milyen mértékű volt a brutalitás, azt igazolja, hogy 1945 tavaszán a Törvényszéki Orvostani Intézetben rendőri bizottság mutatta be a sajtónak az ott megőrzött holttesteket. Az Intézet vezetője ekképp tárta fel az általa tapasztaltakat: „A nyilasok a legbestialisabb módon intézték el áldozataikat. A lehető legkevesebb van olyan, akit csak úgy egyszerűen lelőnek, a legtöbbet szörnyűséges módon meggyötörték. A legtöbb hosszán szenvedett és az arcok rémes torzulásából arra lehetett következtetni, hogy szenvedésük irtóztató volt. A szétlőtt agyvelő és a szívlövés igen kevés, ellenben annál több a szenvedést nyújtó kegyetlen nyom. Specialitásuk volt a szemkilövés, a nyúzás, a kibelezés, a végtagroncsolás. Verések nyoma a lemeztelenített testen, csúnya roncsolások a fejeken és az arcokon. A legkülönbözőbb korú férfiak, nők, aztán gyermekek, sőt csecsemők. Ezeket a holttesteket még a karácsony előtti napokon hordták az Intézetbe, akkor még döcögött a hivatalos adminisztráció és a rendőrség, ha már ahhoz nem is volt bátorsága, hogy keresse az »ismeretlen tetteseket«, legalább ide hordatta az utcákon, tereken talált halottakat.”

A halottak egy részét a Liszt Ferenc téren találták meg. Nem véletlenül, hiszen a Liszt Ferenc téren gyilkolták meg a Jókai utca 1. számú svéd védettségű, valamint a Jókai u. 4., 6., 12., 14., 20., 26. és a Liszt Ferenc tér 2., 4., 5., 6., 10., 14. számú csillagos házak lakóit. Emellett vélhetően a főváros távolabbi pontjaiból a pártházakban összegyűjtött emberek egy részét is itt végeztek ki: voltak, akiket az Andrássy út 60 alatti nyilas főhadiszállásról vagy az Erzsébet-körúti nyilas házból hurcoltak a Liszt Ferenc térre.

Ligeti Ernő (Forrás: Petőfi Irodalmi Múzeum, Molter Károly-hagyaték, ismeretlen fényképész)

1945. január 10-én szemtanúk szerint több belövés érte a teret, miközben a közeli nyilas- és védett házakból zsidó emberek százait hurcolták ide, lőtték le őket, majd hantolták el itt munkaszolgálatosokkal. Az áldozatok egyike volt a Pozsonyi út 49. sz. alól 1945. január 10-én elhurcolt erdélyi író, publicista, szerkesztő, Ligeti (Lichtenstein) Ernő (sz. Kolozsvár, 1891), valamint a felesége. A nyilasok őket előbb az Andrassy út 60-ba vonszolták, majd miután ruháiktól részben megfosztották őket, sorozatlövést zúdítottak rájuk a Liszt Ferenc téren. Fiuk, Károly (1918–2015) túlélte a borzalmas eseményeket és az Egyesült Államokban lett sikeres ékszeripari vállalkozó. Elmondása szerint egy sortüzet hallott, amelynek nyomán öt négy golyó is megsértette, de egyik sem bizonyult halálosnak. Mivel halottnak vélték, otthagyták, majd egy magyar katonai patrol nyújtott segítséget, akik kórházba vitték a gettóban, ahol ellátást kapott.

A Liszt Ferenc téren elkövetett tömeggyilkosságok többségét a népbíróságok előtt sem tárgyalták, hiszen a kivégzések túléli nem ismerhették név szerint a gyilkosokat, ezért vádat nem lehetett konkrét személyen ellen emelni. Ligeti Károly úgy emlékezett, hogy egy pap adta ki a tűzparancsot, aminek alapján valószínű, hogy a kiugrott minorita szerzetes, Kun András („Kun páter”) volt a vezető, de más adat ezt nem erősíti meg. Később egy Pákozdy (Pákozdi) György nevű nyilas pártszolgálatost elítélték a Liszt Ferenc téri mészárlásért.

1945. január 10-én a spontán kivégzéseknél vélhetően sokkal szervezettebb akcióra került sor a Liszt Ferenc téren. A holttesteket a környékbeli lakókkal temették el a téren, de a tömegsírba további halottak is kerültek, köztük egy elesett német katona. Az exhumálásokra 1946 márciusában került sor, ekkor öt tömegsírt tártak fel, az áldozatok közül mintegy negyven embert sikerült azonosítani, legtöbbjüket a Kozma utcai izraelita temetőben helyezték végső nyugalomra, de az azonosítatlan áldozatok közül sokat keresztény temetőben helyeztek el.

 BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROSI

 KÖZSÉGI TEMETKEZÉSI INTÉZET

MEGRENDELÉS SZÁMA: 4906.

Telepen levélve: *P. B.*

7239

MEGRENDELŐ-LAP

A megrendelő neve: *Székesfőv. Polgármesteri X. ügyosztály*

foglalkozása: lakása: *Budapest.*

(névátírás) foglalkozása: lakása:

Elhunyt neve: *Liszt Ferenc téri 177. helyi Exhumálás és temetése*

Élt: Vallása: Elhalálozás ideje: Temetés helye: Temetés ideje:

Bel- vagy külföldi szállítás: gépkocsi, vasúton Szállítási időpontja:

Egyéb feljegyzések:		Utalványok:		A megrendelő számlái:	
Az intézet által szállított áru és szolgáltatások		P	fill.	Készpénzkladások	
Temetés..... osztály szerint				Temetési díjak:	
Ravatal <i>szőlőmész</i> ✓	<i>68500000</i>			halottsház..... P	
<i>szőlőmész koporsó</i>	<i>177000000</i>			növénydísz..... *	
Külső borítás..... cm..... színű				sírhely..... *	
Koporsó..... cm..... színű				harangzás..... *	
Fémbetét..... Betéttető lából.....				Összesen..... P	
Derékba helyezés..... méter, vascsap, csap.....				5% kiszolg. díj..... *	
Felület..... fémmel.....	<i>126000000</i>			Mosás..... öltöztetés..... lekbér.....	
Forrasztás, kitérés.....				Kórházi értesítés.....	
				Borníválás.....	

Liszt Ferenc téri exhumálás elszámolása 1946 márciusából (Forrás: Budapesti Közművek Zrt., BTI Temetkezési Divízió)

A halálos áldozatok száma 150 és 200 között lehetett. Néhányan megsebesültek, de életben maradtak, így a Wesselényi utcai zsidó kórházba több mint egy tucat embert vittek be lőtt sebbel. Ez a mészárlás kaotikus körülményeit látszik, megerősíteni: a valószínűleg ittas elkövetők a sötétben számos lövést adhattak le, és a sötétben rosszul céloztak. A meggyilkoltak között volt Gábor Ignác irodalomtörténész, Rónai Mihály író és állatorvos és Szántó Margit színésznő.

Összegezve mindezt, a Liszt Ferenc tér a terézvárosi, tágabban pedig a budapesti zsidóság tragikus sorsának emlékhelye. Számos ember vesztette itt az életét a nyilasok vérengzése során, sokaknak pedig a sírok feltárásáig ideiglenes nyughelye is volt a terület. A Liszt Ferenc téri mészárlás a nyilas uralom egyik legvéresebb epizódja volt, amely a Városmajor utcában elkövetett, mintegy 160 ember életét követelő vérengzéshez hasonlítható, vagy a zuglói nyilasok rémtettéhez, amely mintegy 300 ember életét követelte.

Éppen ezért egy itteni emlékmű felállítása a kerületi, fővárosi, országos és egyetemes történelem tragikus eseményének állíthat méltó emléket, amely mementó emlékeztethet a történetekre, tiszteleghet az áldozatok előtt és figyelmeztethet arra, hogy soha ne történhessen meg hasonló.

Budapest, 2025. 04. 06.

Katona Csaba történész